

УДК 347.921.6 (477+4-6ЄС)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.54>

ПРИНЦИП ВІДШКОДУВАННЯ СУДОВИХ ВИТРАТ СТОРОНИ, НА КОРИСТЬ ЯКОЇ УХВАЛЕНЕ СУДОВЕ РІШЕННЯ, У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС

Медведєв В.І.,

*адвокат, аспірант кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ORCID: 0009-0001-1105-3015

e-mail: medviediev.vladyslav@gmail.com

Медведєв В.І. Принцип відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення, у цивільному судочинстві України та країн ЄС.

У статті проаналізовано зміст та особливості реалізації принципу відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення, у цивільному судочинстві України та держав-членів Європейського Союзу.

Автор розглядає принцип відшкодування як багатоаспектний феномен, який виходить за межі ординарних техніко-процесуальних приписів та закладає стандарт належного та справедливого відправлення правосуддя. У науковій праці з'ясовано, що практичне втілення досліджуваного принципу не обмежується лише відновленням порушеного майнового становища сторони, яка виграла справу, а й супроводжується виконанням низки інших функцій, як-от детерентної (превентивної), регулятивної та правозахисної, які спрямовані на досягнення завдань судочинства, забезпечення належної процесуальної поведінки сторін та мінімізацію зловживань процесуальними правами.

Автором підкреслюється, що вітчизняний цивільний процес, на відміну від багатьох європейських юрисдикцій, закріплює принцип відшкодування не лише у вигляді спеціальних норм, а й на рівні загальних засад цивільного судочинства, що надає йому конститутивного та системоутворюючого значення. Такий підхід, на думку автора, забезпечує додаткові гарантії стабільності правозастосування та досягнення правової визначеності, особливо у ситуаціях відсутності нормативного регулювання або, навпаки, його множинного трактування.

Особливий акцент у роботі автор приділяє застосуванню порівняльно-правового методу, який дозволяє простежити варіативність моделей відшкодування судових витрат у країнах Європейського Союзу. У ході дослідження виокремлено дві базові парадигми – повного та часткового відшкодування, кожна з яких характеризується власними засобами реалізації та межами застосування. Встановлено, що домінуючою у європейській практиці є модель повного відшкодування (компенсаційний механізм), яка спирається на системність, детальну процесуальну регламентацію та високий рівень передбачуваності для всіх учасників судового процесу. Водночас виявлено, що низка правопорядків застосовує елементи часткового відшкодування. Таке рішення, як припускається, обумовлюється, з одного боку, прагненням запобігання надмірному фінансовому тиску на сторону, яка програла справу, а з іншого боку, необхідністю врахування соціально-економічних та інституційних особливостей конкретної держави (зокрема, рівня доступності правової допомоги, середнього рівня доходів населення, бюджетних витрат на функціонування правосуддя тощо).

У підсумку сформульовано висновок, що принцип відшкодування є не лише спеціальним інструментом розподілу понесених учасниками справи витрат, а й концептуальним базисом як інституту судових витрат, так і цивільного судочинства у цілому.

Ключові слова: цивільне судочинство; судові витрати; принцип відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення; відшкодування судових витрат; розподіл судових витрат; модель повного відшкодування судових витрат; модель часткового відшкодування судових витрат; англійське правило.

Medviediev V.I. The principle of reimbursement of court costs of a party in whose favor the judgment was adopted in civil litigation in Ukraine and EU countries.

The article analyses the substance and specific features of the implementation of the principle of reimbursement of court costs of a party in whose favor the judgment was adopted in civil proceedings in Ukraine and in the Member States of the European Union.

The author conceptualises the reimbursement principle as a multifaceted phenomenon that transcends ordinary technical and procedural provisions and establishes a standard of proper and fair administration of justice. The study demonstrates that the practical realisation of this principle is not confined to the restoration of the proprietary position of the successful litigant but also entails the performance of a number of additional functions, including deterrent (preventive), regulatory, and rights-protective functions, which are aimed at achieving the objectives of judicial proceedings, ensuring appropriate procedural conduct by the parties, and minimising abuses of procedural rights.

The author emphasises that, unlike many European jurisdictions, domestic civil procedure enshrines the reimbursement principle not only through special rules but also at the level of the general foundations of civil justice, thereby conferring upon it a constitutive and systemic significance. Such an approach, in the author's view, provides additional guarantees of consistency in the application of law and the attainment of legal certainty, particularly in situations where there is either a lack of normative regulation or, conversely, a multiplicity of possible interpretations.

Special attention is devoted to the application of the comparative legal method, which makes it possible to trace the diversity of reimbursement models across the European Union. The research identifies two basic paradigms – full reimbursement and partial reimbursement – each characterised by its own means of implementation and scope of application. It is established that the prevailing model in European practice is that of full reimbursement (the compensatory mechanism), which is underpinned by systematicity, detailed procedural regulation, and a high degree of predictability for all participants in the judicial process. At the same time, it is revealed that a number of legal systems incorporate elements of partial reimbursement. Such an approach is presumed to be determined, on the one hand, by the intention to prevent excessive financial pressure on the unsuccessful party, and, on the other hand, by the need to take into account the socio-economic and institutional characteristics of the particular state (such as the availability of legal aid, the average level of household income, and budgetary expenditure on the functioning of the judiciary).

In conclusion, it is argued that the reimbursement principle constitutes not merely a special instrument for the court costs allocation incurred by the parties but also the conceptual foundation of both the institution of court costs and civil litigation as a whole.

Key words: civil litigation; court costs; principle of reimbursement of court costs of a party in whose favor the judgment was adopted; reimbursement of court costs; court costs allocation; full reimbursement of court costs; partial reimbursement of court costs; English rule.

Постановка проблеми. Належна реалізація принципу відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення (далі – принцип відшкодування) належить до ключових гарантій ефективного здійснення права на справедливий суд, зокрема у світлі доступу до правосуддя, звільненого від надмірних та невинуватених фінансових бар'єрів.

У різних правових системах, особливо держав-членів Європейського Союзу, принцип відшкодування закріплюється по-різному: від повного покладення судових витрат на сторону, яка програла, до запровадження різноформатних обмежень та лімітів з метою досягнення оптимального балансу між приватними взаємоконкуруючими інтересами сторін з одночасним дієвим виконанням публічно-правових завдань судової влади.

Мета цієї статті полягає в теоретичному обґрунтуванні принципу відшкодування у цивільному судочинстві України та держав-членів ЄС як іманентної складової стандарту справедливого судочинства. Досягнення окресленої мети передбачається за рахунок виконання таких завдань: (1) визначення змістовних та функціональних характеристик принципу відшкодування у цивільному судочинстві України та країн ЄС; (2) виокремлення домінуючих моделей його практичної реалізації в національних європейських правових системах.

Стан опрацювання проблематики. Вітчизняна правова доктрина приділяє значну увагу процедурним аспектам механізму розподілу судових витрат, спеціальним засадам-критеріям обґрунтованості, розумності, необхідності судових витрат, свідченням чого є численні наукові доробки таких авторитетних українських вчених як В.В. Комаров, Н.Ю. Сакара [1], Н.Ю. Голубєва [2],

В.В. Заборовський [3], І.О. Гелецька [4], С.А. Пилипенко [5], а також їхніх іноземних колег – Дж. Максейнера [6], А. Спенсера [7] та інших. Проте, незважаючи на всі історичні та поточні результати наукової діяльності в окресленій сфері, на нашу думку, наразі бракує комплексних порівняльно-правових досліджень, предмет яких охоплював у загальноєвропейському вимірі інститут судових витрат та передусім принцип відшкодування. Проводячи наукові пошуки у цьому напрямку, нами також врахована та обставина, що дослідження особливостей реалізації принципу відшкодування у правових системах країн ЄС набуває особливої актуальності в контексті задекларованої цілі України щодо поступового наближення національного процесуального законодавства до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Принцип відшкодування є одним із ключових принципів, які визначають внутрішню логіку функціонування всього інституту судових витрат, зокрема через формулювання загального правила їхнього розподілу між сторонами за результатами розгляду справи. У цьому сенсі він виступає не лише техніко-юридичним приписом, а ще й фундаментальною засадою, що закладає основи для забезпечення балансу інтересів сторін та відображає ідею справедливості через закріплення процесуального стандарту судочинства, вільного від необґрунтованого фінансового навантаження, майнового впливу та зловживань, спрямованих на економічне чи процесуальне збагачення за рахунок інших учасників справи.

Стрижнева особливість принципу відшкодування виявляється у його багатофункціональній спрямованості. Так, **компенсаційна функція** цієї засади забезпечує відновлення майнового становища сторони, на користь якої ухвалено судові рішення (процесуальне втілення доктрини *restitution in integrum*). Його **детерентна (превентивна) функція** сприяє запобіганню завідомо безпідставним або надмірно ризикованим позовам, а також стримує учасників справи від зловживання процесуальними правами або зайняття недобросовісної позиції у справі. **Регулятивна функція** принципу відшкодування формує у сторін усвідомлення фінансових наслідків тих чи інших рішень, дій або бездіяльності у судовому процесі, тим самим впливаючи на їхню процесуальну поведінку, у тому числі активізуючи саморегулятивний механізм у структурі їхньої правосвідомості. **Правозахисна функція** підкріплює гарантії ефективного доступу до правосуддя, унеможливаючи невиправдане (надмірне) покладення витрат на сторону, що програла справу, та безпідставне отримання переваг стороною-переможцем.

З огляду на своє змістовне та функціональне наповнення, принцип відшкодування займає центральне місце в системі засад інституту судових витрат. Не применшуючи значення інших принципів цього інституту (пропорційності, обґрунтованості, необхідності, розумності судових витрат тощо), які регламентують окремі елементи механізму їхнього відшкодування, доцільно підкреслити, що саме принцип відшкодування закладає вектор всієї процедури розподілу судових витрат, визначаючи її зміст, обсяг та межі здійснення. Він виконує інтегруючу роль, гармонійно поєднуючи приватні інтереси учасників справи із публічним завданням забезпечення справедливості та неупередженого цивільного судочинства.

У зарубіжній правовій доктрині принцип відшкодування також відомий як “англійське правило” (*English Rule* або *Loser-Pays Principle*), відповідно до якого за результатами судового розгляду всі чи окремі судові витрати повністю або частково покладаються на сторону, що програла. Йому протиставляється “американське правило” (*American Rule*), для якого характерна принципова відмова від покладення витрат на сторону, що програла, із закріпленням загального правила щодо індивідуального (особистого) несення сторонами власних витрат незалежно від результату розгляду справи (більш докладно про це правило див.: [7]).

Модель, заснована на “американському правилі”, не набула поширення в країнах ЄС, де утвердився компенсаційний підхід, адаптований до національних особливостей правових систем. Це свідчить про загальноєвропейське визнання принципу відшкодування як більш ефективного засобу забезпечення справедливого судочинства та досягнення цілей процесуального права, зокрема у межах концепції процесуального інструменталізму.

Вітчизняне цивільне процесуальне право надає принципу відшкодування системоутворюючого значення, закріплюючи його не лише в межах спеціальної регламентації інституту судових витрат, а й на рівні загальних засад цивільного судочинства¹. У такий спосіб забезпечується фор-

¹ Мова йде про те, що відповідно до п. 10 ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [8], принцип відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судові рішення, прямо віднесений до основних засад (принципів) цивільного судочинства.

мування цього принципу як нормативно-правового фундаменту всієї юрисдикційної діяльності, спрямованої на захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав і законних інтересів.

Примітно, що на відміну від України, у більшості правопорядків Європейського Союзу положення щодо компенсації судових витрат стороні-переможцю зазвичай закріплюється лише на рівні загальної (абстрактної) норми про розподіл судових витрат. Так, до прикладу, Цивільний процесуальний кодекс Румунії (*Codul de procedură civilă*) фактично обмежується лаконічним однореченевим формулюванням¹ [9], тоді як у попередній редакції Правил цивільного судочинства Республіки Кіпр (*Kanonişmoí Politikís Dikonoµías*), яка була чинна до 01.09.2023 року, взагалі не містилося окремої норми, а загальний принцип відшкодування судових витрат імпліцитно впливав з інших нормативних положень та судової практики² [10].

На нашу думку, закріплення правила про відшкодування судових витрат саме як принципу, а не лише як однієї чи кількох норм, має низку суттєвих переваг, пов'язаних із забезпеченням вищого ступеня правової передбачуваності та підвищеної нормативної стабільності, обмеженням можливостей для необґрунтованих відступів, більшою фактологічною адаптивністю, опцією застосування за аналогією у випадках прогалин у нормативному регулюванні. Важливим наслідком такого підходу вбачається реальне втілення у цивільному судочинстві ідеї процесуальної рівності сторін з тим, щоб особа, яка реалізує своє право на судовий захист, не несла невиправданого фінансового тягаря.

Натомість, за альтернативного підходу результатом є процесуальне законодавство, яке забезпечує переважно типізоване та нерідко казуальне нормативне регулювання, але при цьому не формує засади, здатної виконувати конституюючу та стабілізуючу функції щодо всього інституту судових витрат. Саме з огляду на це український погляд на вирішення цього питання, на нашу думку, варто розглядати як більш прогресивний та концептуально виважений.

Незалежно від того, який саме державою обраний нормативний базис відшкодування судових витрат (у формі принципу або ординарних нормативних приписів), змістове наповнення цього положення у різних правопорядках може істотно відрізнятися. У цьому контексті залежно від категорії витрат (судові збори, витрати на правову допомогу, витрати, пов'язані зі збиранням доказів, тощо) та обсягу їхньої компенсації (відшкодування всіх або лише окремих груп витрат, у повному розмірі чи частково) доцільно виокремлювати *дві основні моделі реалізації принципу відшкодування – моделі повного та часткового відшкодування судових витрат*. Важливо підкреслити, що йдеться не про конкретні рішення у межах окремих справ, а про нормативно визначену державою парадигму розуміння та застосування принципу відшкодування у цивільному судочинстві.

Модель повного відшкодування судових витрат (*full reimbursement of court costs*) передбачає (а) максимально широке охоплення усіх категорій судових витрат, наявних у відповідній правовій системі, та (б) їхню компенсацію у повному або близькому до повного обсязі. Такий підхід є домінуючим у правопорядках держав Європейського Союзу, насамперед у країнах германської правової сім'ї (Німеччина, Австрія, Чехія, Нідерланди тощо) та правових системах країн Центральної, Східної та деякою мірою Північної Європи, які до неї тяжіють³.

З поправкою на контекст до цієї моделі можна віднести і Україну. Відповідно до ч.ч. 1-2 ст. 141 ЦПК України, судовий збір покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог. Інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються: (1) у разі задоволення позову – на відповідача; (2) у разі відмови в позові – на позивача; (3) у разі часткового задоволення позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог. Ці приписи свідчать, що до розподілу за результатами розгляду справи включаються усі судові витрати, без обмежень за їх видами чи загальним обсягом, за винятком тих, щодо яких окремо встановлені граничні розміри у підзаконних нормативно-правових актах⁴.

¹ Згідно з ч. 1 ст. 453 цього Кодексу, сторона, яка програла справу, за заявою сторони, яка виграла справу, зобов'язується сплатити витрати сторони, яка виграла справу.

² У поточній редакції це питання чітко регламентоване у пп. 1 п. 39.2 ст. 39 Правил [11].

³ З огляду на домінування моделі повного відшкодування серед держав-членів Європейського Союзу та обмежені обсяги наукової публікації у цій статті зосередимося лише на загальних характеристиках цього підходу.

⁴ Показово, що до грудня 2017 року в Україні діяли обмеження щодо розміру відшкодування витрат на правову допомогу згідно з Законом України "Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах".

Особливо важливо зауважити, що застосування певною державою моделі повного відшкодування зовсім не означає, що у кожному випадку сторона-переможець “автоматично” буде отримувати компенсацію всіх фактично понесених нею витрат. Реалізація принципу відшкодування перебуває у тісному взаємозв’язку з іншими принципами інституту судових витрат, насамперед обґрунтованості, необхідності та розумності, які при розподілі судових витрат відіграють суттєву роль уточнювальних (коригувальних) засад-критеріїв. При цьому, оцінка заявлених до відшкодування судових витрат здійснюється шляхом перевірки їхньої відповідності описаним вище засадам-критеріям, що на практиці може втілювати у різних формах:

(а) суд (або визначені працівники суду) може зіставляти подані стороною дані щодо кількості і вартості витрат із офіційно встановленими тарифами (ставками, таксами) за одиницю відповідних судових витрат;

(б) у випадках відсутності у нормативних актах чітких вартісних орієнтирів – суд вправі використовувати більш широкі дискреційні повноваження щодо самостійної оцінки заявлених сум, керуючись при цьому своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному врахуванні фактичної складності справи, тривалості процесу, поведінки сторін, обсягу понесених витрат, їхньої офіційної чи ринкової вартості, тощо¹.

У контексті моделі повного відшкодування судових витрат класичною і певною мірою взірцевою для континентальної традиції розподілу судових витрат можна вважати систему такс (тарифів), яка застосовується у цивільному процесі **Федеративної Республіки Німеччини**, де всі основні категорії судових витрат відшкодовуються за правилами спеціальних законів, в яких закладаються конкретні або диференційовані тарифи. Так, ставки судових зборів визначаються відповідно до Закону про судові збори (*Gerichtskostengesetz*) (*GKG*) [13] та залежать від ціни позову (*Streitwert*). Винагорода адвокатів регулюється Законом про оплату праці адвокатів (*Rechtsanwaltsvergütungsgesetz*) (*RVG*) [14], який містить тарифні таблиці з чіткими або варіативними ставками залежно від складності та вартості спору. Витрати, пов’язані зі збиранням доказів, включно з компенсаціями на користь експертів, свідків, перекладачів, відшкодовуються на основі погодинної оцінки участі за правилами, передбаченими Законом про винагороду експертів, усних і письмових перекладачів, а також про компенсацію праці народних засідателів, свідків і третіх осіб (*Justizvergütungs- und –entschädigungsgesetz*) (*JVEG*) [15].

Проте, вже сьогодні деякі країни ЄС практикують перегляд традиційного “німецького” підходу, активно впроваджуючи його модифіковані форми. Приміром, у **Республіці Хорватія** визначення і розподіл гонорару адвоката здійснюється за накопичувальною бальною системою, передбаченою у Тарифі гонорарів і витрат, що підлягають сплаті за адвокатські послуги (*Tarifa o nagradama i naknadi troškova za rad odvjetnika*) [16]. Відповідно до цього нормативного документа кожна процесуальна дія на певній стадії провадження² оцінюється певною кількістю балів (*bodova*). Надалі сумарна кількість балів переводиться у грошовий еквівалент, який і становить розмір гонорару адвоката, що, у тому числі, береться при розрахунку обсягу судового відшкодування³.

Модель часткового відшкодування судових витрат (*partial reimbursement of court costs*) передбачає компенсацію стороні-переможцю лише певної частини понесених судових витрат. Обмеження можуть полягати у (а) встановленні загального чи спеціального максимального розміру відшкодування для всіх чи окремих видів провадження (що, втім, слід відрізняти від системи такс) та/або (б) у повній елімінації (виключенні) з компенсаційного механізму окремих категорій витрат, зокрема, витрат на правову допомогу чи витрат, пов’язаних зі збиранням доказів.

Розглядуваний підхід не є характерним для більшості країн Європейського Союзу, але нато-мість широко застосовується у державах Британської Співдружності, а також в Ізраїлі та низці азійських країн. Водночас, окремі правопорядки у межах ЄС також запроваджують елементи часткового відшкодування, що потребує більш детального аналізу.

¹ Історії європейського цивільного судочинства відомі випадки відступу від усталеної практики (підходу) перевірки судових витрат на предмет їхньої обґрунтованості та розумності із одночасною транзицією до інших моделей. До прикладу, у Грецькій Республіці до 2011 року витрати на правову допомогу визначалися і розподілялися за тарифами, погодженими між органами адвокатури і компетентними міністерствами. Втім, вже після дерегуляції цін для представників вільних професій, що відбулася згідно з Законом № 3919 від 24.02.2011 року, встановлення розміру гонорару адвоката та інших витрат, пов’язаних з правовою допомогою представника, провадиться на засадах вільного ринкового ціноутворення, а для цілей компенсації стороні-переможцю суд враховує численні фактори, у тому числі середні цінові показники на відповідному ринку адвокатських послуг [12, с. 168].

² Так, приміром, цивільному судочинству присвячені Тарифи 7-10, а виконавчому провадженню – Тарифи 11-13.

³ Відповідно до чинної редакції Тарифу 54, вартість одного балу становить два євро.

Найбільш цікавим є приклад **Французької Республіки**, в якій у структурі судових витрат традиційно розрізняють регульовані та нерегульовані витрати.

До першої групи належать так звані *dépens* – витрати, що мають тарифікований характер та обов'язково відшкодовуються на користь сторони, яка виграла справу. Перелік *dépens* міститься у ст. 695 Цивільного процесуального кодексу Франції (*Code de procédure civile*) (далі – ЦПК Франції) [17] та, окрім іншого, охоплює:

- *débours* – фактичні витрати, які авансуються працівниками суду та необхідні для провадження у справі, як-от поштові збори, витрати на переклад документів, їх копіювання;
- *émoluments* – винагороди професійних учасників процесу, встановлені тарифами, зокрема виплати на користь адвоката (тільки якщо його послуги є обов'язковими і тільки в тій частині, в якій це відповідає виконанню регламентованих процесуальних дій);
- інші передбачені законом платежі (мита, податки, збори).

У французькому цивільному процесі усталено, що *dépens* завжди і повністю покладаються на сторону, яка програла справу. Це правило слідує зі ст. 696 ЦПК Франції¹.

Іншу категорію становлять витрати, що не підлягають тарифікації, передусім гонорари адвоката (*honoraires d'avocat*), які визначаються на договірних засадах між адвокатом і клієнтом. За загальним правилом, такі витрати не входять до складу *dépens* та, як наслідок, не компенсуються стороною, що програла справу. Водночас, ЦПК Франції передбачає можливість їхнього повного або часткового відшкодування через інститут *frais irrépétibles*. Цей термін позначає витрати, що не підлягають “автоматичному” відшкодуванню (на відміну від *dépens*), але за рішенням суду можуть бути компенсовані стороні, яка виграла справу. До них відносяться як гонорар адвоката, що перевищує *émoluments*, так і інші витрати сторони, пов'язані з розглядом справи, які не включені до обов'язкових *dépens*. Так, згідно з ч. 2 ст. 700 ЦПК Франції, при визначенні обсягу компенсації *frais irrépétibles* або відмові у розподілі таких витрат суд керується принципом справедливості та враховує економічне становище сторони, яка програла.

Отже, французький підхід є показовим прикладом гнучкої системи часткового відшкодування судових витрат, який ґрунтується на поєднанні імперативних засад при відшкодуванні мінімального обсягу необхідних витрат (*dépens*) та елементів суддівської дискреції, за яких суд вправі присудити стороні компенсацію інших, більш значних й водночас нерегульованих витрат (*frais irrépétibles*).

Подібна варіація принципу часткового відшкодування судових витрат властива й **Великому Герцогству Люксембург**. Норми Нового цивільного процесуального кодексу Люксембургу (*Nouveau code de procédure civile*) (далі – ЦПК Люксембургу) [18] встановлюють відшкодування *frais et dépens*, до складу яких входять, зокрема, *émoluments* та інші тарифіковані й необхідні для розгляду справи витрати. Їхній розподіл є обов'язковим та покладається на сторону, що програла справу, подібно до французького підходу.

Натомість гонорари адвокатів (*honoraires d'avocat*), які мають договірний характер, не включаються до складу *dépens* та, як правило, не відшкодовуються стороною, що програла. Кожна сторона несе їх самостійно незалежно від результату спору. Але, законодавець передбачає особливий механізм компенсації таких витрат у вигляді так званого процесуального відшкодування (*indemnité de procédure*) (ст. 240 ЦПК Люксембургу). Цей інструмент за своєю природою є функціональним аналогом французьких *frais irrépétibles* та передбачає, що якщо покладення на одну зі сторін тягара понесених нею витрат, не включених до *dépens*, видається суду несправедливим, він може зобов'язати іншу сторону виплатити визначену ним грошову суму на користь опонента.

Так само досить поширеним у державах Європейського Союзу є застосування моделі часткового відшкодування у провадженнях, в яких предмет спору або ціна позову мають незначну вартість. Найчастіше це простежується у межах так званого спрощеного (малозначного) провадження – *small claims procedure*.

Наприклад, у **Королівстві Швеція** діють особливі правила відшкодування судових витрат у спрощених цивільних справах (*småmål*)². Так, відповідно до § 8а розд. 18 Судово-процесуального

¹ Згідно зі ст. 696 ЦПК Франції, сторона, яка програла справу, зобов'язана сплатити *dépens*, якщо тільки суд вмотивованим рішенням не присудить всі або частину *dépens* іншій стороні.

² *Småmål* – це термін у тому числі шведського процесуального законодавства, що позначає спрощену форму судового розгляду цивільних справ з невеликою ціною позову.

У Швеції до *småmål* відносяться цивільні справи, вартість яких не перевищує половину від *basbelopp* (базова сума, яка щорічно визначається Урядом Швеції згідно з Кодексом соціального страхування).

У 2025 році половина базової ціни та відповідно поріг для *småmål* становить 29 400 шведських крон.

кодексу Швеції (*Rättegångsbalk*), у випадках, коли застосовується абз. 1 § 3d розд. 1, замість загальних положень застосовуються спеціальні, відповідно до яких відшкодування судових витрат сторони-переможця обмежується виключно її витратами на: (1) юридичну консультацію протягом однієї години в кожній інстанції та за сумою, що відповідає максимальній компенсації, визначеній за одногодинну консультацію відповідно до закону про правову допомогу; (2) судовий збір за подання заяви або додатковий судовий збір; (3) проїзд та проживання сторони або її представника у зв'язку із участю у судових засіданнях або, якщо особиста явка сторони не передбачена, витрати на проїзд та проживання представника; (4) допит свідків; та (5) переклад документів [19].

У Королівстві Данія питанню судових витрат у дрібних справах (*sager om mindre krav*) присвячений розділ 39 Закону про відправлення правосуддя (*Retsplejeloven*) (далі – Закон Данії). Згідно з абз. 1 § 408 Закону Данії, судові витрати у дрібних справах визначаються відповідно до правил глави 30 Закону Данії з урахуванням положень частини другої цієї статті, яка, у свою чергу, встановлює, що відшкодування витрат на юридичну допомогу або допомогу спеціальних представників (відповідно до § 260 Закону Данії) здійснюється:

- у справах, пов'язаних з позовами з фінансовою вартістю, що не перевищує 5 000 датських крон, – у розмірі до 1 500 датських крон (без урахування податку на додану вартість);
- у справах, пов'язаних з позовами з фінансовою вартістю від 5 000 до 10 000 датських крон – у розмірі до 2 500 датських крон (без урахування податку на додану вартість).

При цьому, згідно з абз. 3 цього параграфу, вищевикладені правила не можуть бути змінені за згодою сторін до виникнення спору [20].

Інший цікавий приклад – Королівство Іспанія. У цій країні обмеження щодо реалізації принципу відшкодування мають комплексну (дворівневу) структуру.

Перший (загальний) рівень обмеження зводиться до загального лімітування розміру компенсації судових витрат у цивільному судочинстві (діє як загальне положення, крім випадків встановлення судом ознак недобросовісної поведінки учасника справи).

Так, як впливає зі змісту ч. 3 ст. 394 Цивільного процесуального закону Іспанії (*Ley de Enjuiciamiento Civil*) (далі – ЦПК Іспанії) [21], якщо за рішенням суду судові витрати (*costas*) покладаються на сторону, що програла справу, то ця сторона зобов'язана відшкодувати стороні-переможцеві витрати на адвокатів та інших професійних представників (які не працюють за фіксованим тарифом чи митом) лише в межах, що не перевищують однієї третини від ціни позову (*cuantía del proceso*). Ця межа встановлюється окремо для кожного учасника справи (у разі процесуальної співучасті). У свою чергу, для цілей обчислення такого ліміту у справах, в яких позовні вимоги не мають визначеної вартості (*pretensiones inestimables*), закон встановлює умовну вартість, яка з 2025 року становить 24 000 євро (якщо тільки суд у зв'язку зі складністю справи не визначить інший орієнтовний розмір).

Другий рівень обмеження передбачає повну або часткову відмову від розподілу деяких видів судових витрат в окремих видах провадження.

З огляду на зміст ч. 2 ст. 23, ч. 2 ст. 31, ч. 5 ст. 32 ЦПК Іспанії, у судових справах, в яких ціна позову не перевищує 2 000 євро, тобто у справах, в яких передбачається особиста участь сторони у процесі, а будь-яка участь представника¹ є лише добровільною, обмежується право сторони-переможця на отримання відшкодування витрат на правову допомогу. Тобто, якщо участь представника у справі не є обов'язковою, то у випадку покладення *costas* на сторону, яка програла процес, із цих витрат виключаються гонорари представника, який залучався добровільно. Проте, такі витрати все ж можуть бути відшкодовані, якщо суд встановить зловмисність (*temeridad*) чи зловживання правом на доступ до правосуддя з боку сторони, що програла, або ж якщо представлена сторона проживає (має доміциль) у судовому окрузі, відмінному від того, де розглядається справа. У такому випадку відшкодування витрат на представника здійснюється з урахуванням обмежень, передбачених у ч. 3 ст. 394 ЦПК Іспанії (ліміт у межах 1/3 від ціни позову або 8 000 євро)².

Крім описаних вище обмежень, у цивільному судочинстві Іспанії також обмежується розмір судового відшкодування залежно від кількості свідків для допиту у суді. Так, згідно зі ст. 363 ЦПК

¹ Представник сторони в іспанському цивільному процесі може діяти у статусі *procurador* або *abogado*. Не переслідуючи мету розкрити всі відмінності в їхньому професійному статусі, для розуміння лише зазначимо, що *procuradores* працюють подібно до англійських *solicitors*, тоді як іспанські *abogados* схожі на англійських *barristers*.

² Особливі правила діють у судових справах про захист прав споживачів (ч. 5 ст. 394 ЦПК Іспанії).

Іспанії, сторони можуть викликати стільки свідків, скільки вважають за потрібне, але витрати на свідків, кількість яких перевищує трьох осіб для кожної обставини, що є предметом спору, у всіх випадках несе сторона, яка їх викликала. Якщо суд заслухав показання щонайменше трьох свідків щодо спірного факту, він може не брати до уваги показання свідків, яких не вистачає, якщо вважатиме, що показання свідків були достатньою мірою проілюстровані.

Отже, за іспанського підходу до відшкодування судових витрат у випадку, якщо сторона програла справу та, як наслідок, повинна компенсувати витрати опонента, процесуальний закон обмежує суму компенсації за чотирьох та більше свідків, а також гонорарів представників, включно з відмовою у їх стягненні у справах, які не передбачають їхньої обов'язкової участі.

Цікаво, що модель часткового відшкодування судових витрат зустрічається у країнах ЄС і в інших формаціях, як-от відмова від відшкодування інших судових витрат (приміром, Республіка Болгарія), обмеження судових витрат у рамках окремих стадій провадження (наприклад, в Республіці Естонія, Латвійській Республіці, Литовській Республіці) тощо.

Примітним є й те, що європейському цивільному процесу відомі випадки трансформації базової моделі відшкодування судових витрат та переходу до альтернативних підходів у межах окремих юрисдикцій.

Так, приміром, **Королівство Бельгія** у 2007 році здійснило реформу, внаслідок якої відбулося відходження від моделі часткового відшкодування у сфері адвокатських гонорарів на користь моделі повного відшкодування. До внесення відповідних змін до Судового кодексу (*Code Judiciaire*) (далі – СК Бельгії) згідно з Законом від 21.04.2007 року у бельгійському цивільному процесі за французьким зразком розподілу за результатами розгляду справи підлягали тільки витрати на “матеріальні дії”, здійснені адвокатом, обсяг та межі за якими регламентувалися Королівським декретом від 30.11.1970 року. Втім, після набрання чинності відповідною поправкою у СК Бельгії було значно розширено поняття судових витрат та включено як їхній різновид гонорари адвокатів. Таким чином, Бельгія перейшла до моделі повного відшкодування [22, с. 81-82].

Показово, що прикладів зворотного переходу (від full до partial reimbursement) в історії цивільного процесуального права в країнах ЄС нами виявлено не було, що на даному етапі дає підстави стверджувати про певну сталість та “незворотність” домінування компенсаційного підходу.

Таким чином, проведений нами порівняльно-правовий аналіз свідчить, що у країнах ЄС сформувалися різні моделі реалізації принципу відшкодування. Їхня багатоманітність зумовлюється різною розстановкою пріоритетів: одні системи роблять акцент на забезпечення високого рівня правової визначеності (передбачуваності) та суворе дотримання повноти відшкодування всіх необхідних витрат (*full reimbursement*), інші – на гнучкість та певною мірою соціальну орієнтацію через застосування моделей часткового відшкодування (*partial reimbursement*). Незаперечно, що у підґрунті цих варіацій лежить спільна мета – пошук оптимального балансу між інтересами приватних суб'єктів у забезпеченні безбар'єрного (в економічному вимірі) доступу до суду та їхнім правом на відшкодування понесених судових витрат, з одного боку, та публічними інтересами (і зобов'язаннями) держави у гарантуванні загальної доступності засобів правового захисту для кожного в умовах обмеженого фінансового, організаційного та кадрового ресурсу, з іншого боку.

Як наслідок, у правопорядках держав Європи простежується широка палітра втілення зазначених моделей, зокрема, *імперативно-компенсаційна модель*, як-от у Німеччині, Хорватії та деяких інших країнах із жорстко регламентованою процедурою та чітко визначеними фінансовими орієнтирами за схемою “мінімум-максимум”; *змішано-дискреційна модель*, яка властива Франції, Люксембургу, певною мірою Бельгії та за якої суд отримує широкі повноваження у визначенні складу та розміру компенсації судових витрат з огляду на критерії справедливості й фінансового стану сторін; *обмежено-компенсаційна модель*, яка характерна для Іспанії, Швеції, Данії (у певних видах провадження) та інших країн, де практикується встановлення лімітів та “стель” відшкодування судових витрат, тощо.

Україна ж демонструє певний комбінований (гібридний) варіант – формально імперативна модель із широкою дискрецією суду – що робить його близьким до європейських “змішаних” підходів. З огляду на це, видається виправданим прогноз, що у процесі подальшої гармонізації з правом ЄС Україна збереже модель повного відшкодування, проте повинна буде впровадити:

(1) додаткові механізми обмеження судових витрат у малозначних справах;

(2) єдині та більш сталі підходи до тлумачення критеріїв “розумності” та “співмірності” судових витрат, особливо витрат на професійну правничу допомогу;

(3) спеціальні процесуальні інструменти для запобігання зловживанню процесуальними правами, у тому числі правом на компенсацію понесених судових витрат.

Висновки. Принцип відшкодування є фундаментальною засадою цивільного судочинства, що виконує інтегруючу роль у поєднанні приватних і публічних інтересів, а притаманна йому багатофункціональність підкреслює його важливе значення як універсального інструменту підтримання змістовної та процедурної справедливості.

Законодавче втілення принципу відшкодування в Україні саме як загальної засади цивільного судочинства у цілому надає йому підвищену нормативну стабільність та сприяє формуванню передбачуваної процесуальної практики. У свою чергу, компаративно-правовий аналіз правопорядків країн ЄС демонструє багатомодельність, що охоплює як концепцію повного, так і часткового відшкодування, адаптовану до національних правових та економічних реалій. Домінуючою у європейському просторі залишається модель повного відшкодування судових витрат, яка засвідчує більшу ефективність у досягненні цілей процесуального права та утвердженні принципу доступності правосуддя. Водночас, наявність гнучких механізмів часткового відшкодування судових витрат у низці країн вказує на прагнення до оптимізації фінансового навантаження та недопущення необґрунтованого впливу економічних факторів на результат розгляду справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Комаров В.В., Сакара Н.Ю. Судові витрати та гарантії доступу до правосуддя у цивільних справах. *Цивільне судочинство України: основні засади та інститути*: монографія / за ред.: В.В. Комарова. Харків: Право, 2016. С. 343–365.
2. Голубева Н.Ю. Судові витрати: науково-практичний посібник. Одеса: Фенікс, 2020. 120 с.
3. Заборовський В.В., Манзюк В.В., Стойка А.В. Деякі проблемні питання розподілу судових витрат як один з складників права доступу до суду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 105–107.
4. Гелецька І.О., Скиба В.М. Судові витрати: виклики сьогодення. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 13. С. 62–70.
5. Пилипенко С.А. Принцип відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено рішення, у цивільному судочинстві: *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Право»*. 2025. № 8 (38). С. 563–573.
6. Maxeiner J.R. Cost and Fee Allocation in Civil Procedure. *The American Journal of Comparative Law*. 2010. Vol. 58, Suppl. 1. P. 195–222.
7. Spencer A.B. Rationalizing Cost Allocation in Civil Discovery. *Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper*. 2015. No. 6. URL: <https://surl.lt/miexnc> (Last accessed: 05.09.2025).
8. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: <https://surl.li/oepaft> (дата звернення: 05.09.2025).
9. Codul de procedură civilă [România]: Legea din 01.07.2010 nr. 134/2010. Data actualizării: 15.05.2025. URL: <https://surl.li/kvkwhu> (data accesării: 05.09.2025).
10. Κανονισμοί Πολιτικής Δικονομίας [Κύπρος]: Κανονισμός Ανώτατο Δικαστήριο του 2022. Ημερομηνία ενημέρωσης: 02.03.2022. URL: <https://surl.li/wmexgf> (πρόσβαση 05.09.2025).
11. Κανονισμοί πολιτικής δικονομίας [Κύπρος]: Κανονισμός Ανώτατο Δικαστήριο του 2023. Ημερομηνία ενημέρωσης: 26.04.2024. URL: <https://surl.li/extbtt> (πρόσβαση 05.09.2025).
12. Makridou K. Lawyers' Fees in Greece at a Turning Point: Recent Legislative Changes in Litigation Costs. *Cost and Fee Allocation in Civil Procedure: A Comparative Study* / ed.: M. Reimann. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer, 2012. P. 163–171.
13. Gerichtskostengesetz (GKG) [Deutschland]: Gesetz vom 05.05.2004 (BGBl. I S. 718). Letzte Änderung: 07.04.2025. URL: <https://surl.lu/myvaxn> (Zugriff am 05.09.2025).
14. Rechtsanwaltsvergütungsgesetz (RVG) [Deutschland]: Gesetz vom 05.05.2004 (BGBl. I S. 718, 788). Letzte Änderung: 07.04.2025. URL: <https://surl.li/wjehgd> (Zugriff am 05.09.2025).
15. Justizvergütungs- und -entschädigungsgesetz (JVEG) [Deutschland]: Gesetz vom 05.05.2004 (BGBl. I S. 718, 776). Letzte Änderung: 07.04.2025. URL: <https://surl.li/hrrzte> (Zugriff am 05.09.2025).

16. Tarifa o nagradama i naknadi troškova za rad odvjetnika [Hrvatska]: Tarifa Hrvatske odvjetničke komore od 14.11.2023. Datum ažuriranja: 14.11.2023. URL: <https://surl.li/gthgrj> (datum pristupa: 05.09.2025).
17. Code de procédure civile [France]: Décret du 05.12.1975 n° 75-1123. Version consolidée au 01.09.2025. URL: <https://surl.lu/mbtwbm> (consulté le 05.09.2025).
18. Nouveau Code de procédure civile [Lëtzebuerg]: Règlement grand-ducal du 03.08.1998. Version consolidée au 01.11.2023. URL: <https://surli.cc/dbnvut> (consulté le 05.09.2025).
19. Rättegångsbalk [Sverige]: Lag av den 18.07.1942 nr. 1942:740. Senaste ändring: 02.07.2025. URL: <https://surl.li/quftbl> (hämtad 05.09.2025).
20. Retsplejeloven [Danmark]: Lov af 11.04.1916 nr. 90. Seneste ajourføring: 20.06.2025. URL: <https://surl.lu/sjqnfd> (tilgået 05.09.2025).
21. Ley de Enjuiciamiento Civil [España]: Ley de 07.01.2000 nr. 1/2000. Última actualización: 28.02.2025. URL: <https://surl.li/dnbbtl> (consultado el 05.09.2025).
22. Samoy I., Sagaert V. "Everything Costs Its Own Cost, and One of Our Best Virtues Is a Just Desire To Pay It." An Analysis of Belgian Law. *Cost and Fee Allocation in Civil Procedure: A Comparative Study* / ed.: M. Reimann. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer, 2012. P. 79–89.